
Kirkko, Kekkonen ja kommunistit

Ville Jalovaara: Kirkko, Kekkonen ja kommunismi poliittisina kriisivuosina 1958–1962. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia n:o 200, Helsinki 2007. 313 s.

■ Kolme kovaa K:ta, Kekkonen, Kreml ja kommunistit, ovat tunnetusti olleet pääosassa, kun Suomen kylmän sodan aikaisia idänsuhteita on tutkittu. Ville Jalovaaran tuoreessa väitöskirjassa Kreml ei näy aktiivisena toimijana, mutta sen kellojen tuttu kumu erottuu toki taustalta selvästi. Sen sijaan Jalovaara tuo näyttämölle neljännen K:n, kirkon, joka ainakin kotimaisissa puitteissa oli kova tekijä. Hän ottanut tehtäväkseen selvittää, ”mikä oli Suomen evankelis-luterilaisen kirkon suhde kommunismiin ja poliittiseen valtaan (siis Kekkoseen – S. H.) ulkopoliittisina kriisivuosina 1958–1962”, ja laajemmin, ”miten kylmän sodan kriisitilanteet vaikuttivat kirkkoon” ja ”näikö Suomen kirkko useiden läntisten kirkkojen lailla kylmän sodan globaalina idän ja lännen välisenä ideologisena konfliktina vai tarkasteliko se tapahtumien kulkua aiemman perinteensä mukaisesti vahvasti oman maan ja kansan näkökulmasta.” Tutkimustehtävä on erittäin mielenkiintoinen ja lupauksia herättävä.

Jalovaaran lähtökohtana on kansainvälisessä kylmän sodan

tutkimuksessa toistuva väite, jonka mukaan suurvaltablokkien välinen konflikti oli pitkälti myös ideologinen ja maailmankatsomuksellinen, ja tässä välienselvittelyssä myös kirkot ja uskonnot joutuivat sekä konfliktin kohteiksi että välikappaleiksi. Vaikka näin varmasti oli, kirkkoja ja uskontoja kylmässä sodassa on tutkittu varsin vähän. Jalovaarakin on ahkerasti etsinyt ulkomailla tehtyä tutkimusta, josta olisi ollut hänelle esikuvaksi ja hyödyksi, mutta haaviin on jäänyt yllättävän vähän käyttökelpoista. Yrityksen puutteesta Jalovaaraa ei voi moittia, eikä vallitseva tutkimustilanne ole tietenkään hänen vikansa. Sen sijaan väitöskirjaa voi perustellusti arvostella siitä, että kylmän sodan yleisen teorian, käsitteistön ja tutkimusmenetelmien sekä erityisesti niin sanotun ideologisen kylmän sodan tutkimuksen haltuunotto on jäänyt työssä keskeneräiseksi. Tätä sarkaa Jalovaara olisi voinut viljellä paljon enemmän kuin muutamalla sivulla johdantoluvussa. Kirkkoja ja kylmää sotaa käsittelevä kansainvälinen tausta on tässä todella jäänyt pelkäksi taustaksi, eivätkä siinä esille tulevat käsitteet mobilisoidu tutkimuksessa metodologiseen käyttöön.

Väitöskirjan keskeisenä aiheistona ovat kirkon, toisin sanoen virassa olleiden piispojen (tutkittavana aikana heitä oli kymmenen) ja kirkon puolivirallisen äänenkannattajan, Kotimaa-lehden kannanotot, jotka koskivat Suomen sisä- ja ulkopoliittikkaa ja pyrkivät vaikuttamaan niihin. Jalovaaran ratkaisua määrittää nimen-

omaan piispat kirkon kannanmuodostajiksi voi pitää perusteltuna ja ennen kaikkea työekonomisesti oikeutettuna. Ehkä olisi ollut viisasta tuoda tämä rajausta jotenkin näkyville jopa työn alaotsikoinnissa.

Rajauksensa mukaisesti Jalovaara on tutkimuksessaan käyttänyt piispojen yksityiskoelmaa, presidentti Kekkonen arkistoa ja suurta joukkoa muita yksityiskokoelmaa ja arkistolähteitä. Kotimaa-lehden kirjoittelu on tutkimuskohteen rajauksen perusteella primäärilähde. Muista poliittisista päivälehdistä Jalovaara on tarkimmin perehtynyt Kansan Uutisten, Uuden Suomen, Maakanosan, Helsingin Sanomien sekä TPSL:n Päivän Sanomien kirjoitteluun. Harvemmillä seuralalla hän on lukenut Hufvudstadsbladetia ja Suomen Sosialidemokraattia. Viimeksi mainittua valintaa voi hieman ihmetellä, sillä kuten tekijä itsekin mainitsee, kirkon ja sosiaalidemokraattien suhteet olivat sotien aikana lähentyneet, koska taistelussa ”työväen sieluisia” molemmilla oli sananmukaisesti yhteinen vihollinen. Toisaalta olisi saattanut olla kiinnostavaa selvittää, poikkesiko suomenruotsalaisten kirkonmiesten poliittinen arvomaailman jollakin tavoin suomenkielisten kollegoiden arvomaailmasta.

Aikaisemman suomalaisen tutkimuksen esittely on jäänyt Jalovaaran työssä lähinnä referoivaksi. Tarkoitin tällä tarkemmin sitä, että tutkimusta on esitelty johdantokappaleessa, mutta tutkimuksen kritiikkiä ei ole tuotu osaksi omaa analyysia. Erityisesti Pekka Niirasen vuonna 2000 tarkas-

tettuun väitöskirjaan ”Kekkonen ja kirkko” Jalovaaran olisi pitänyt ottaa kantaa muuallakin kuin johdantoluvussa, niin lähelle samoja lähdeaineistoja, mm. piispojen ja Kekkonen kirjeenvaihtoa käyttäneen Niirasen teemat monessa kohtaa tulevat. Pääsääntö aikaisemman tutkimuksen käytössä on se, että siihen on ehdottomasti ja ensisijaisesti viitattava silloin, kun oma, samoihin alkuperäislähteisiin perustuva tutkimustulos ei mitenkään poikkea aikaisemman tutkimuksen tuloksesta. Jalovaaralla on kuitenkin lukuisia viittauksia vain alkuperäislähteisiin, vaikka sama tiedot ja tulokset löytyisivät myös Niiraselta.

Johdantoluvussa Jalovaara esittelee lyhyesti tutkittavana aikana virassa olleet piispat. Keskeisten biografisten tietojen kertominen on tarpeellista taustaa heidän yhteiskunnallisen katsomuksensa ymmärtämiseksi. Suomen 1950- ja 1960-luvun vaihteen piispoista monet olivat kolme vuosikymmentä aikaisemmin ylioppilaina ja nuorina pappeina toimineet järjestöissä, joiden aatemaailma oli vahvasti isänmaallinen ja antikommunistinen. Jalovaaran mukaan piispoista neljä, Osmo Alaja, Eero Lehtinen, Olavi Kares ja Martti Simojoki, olivat toimineet aktiivisesti Akateemisessa Karjala-Seurassa. Heistä Simojoki etääntyi kuitenkin AKS:stä jo varhaisessa vaiheessa. Kun Jalovaara mainitsee – muun muassa Jarkko Vesikansan tutkimuksiin viitaten – että antikommunismien arvomaailma eli yhä vahvana sotienjälkeisessä Suomessa, vaikka sen julkisen profiilin oli pakostakin pysyt-

tävä matalana, hän olisi voinut esittää kysymyksen, kuinka paljon kirkko ja nimenomaan se sukupolvi, johon useimmat piispat kuuluivat, kantoi Suomessa myös antikommunismia aatetta yli sotien. Tämä tutkimuksen kannalta erittäin tärkeä problematiikka on jäänyt Jalovaaralta pitkälti avaamatta, vaikka johdannon kappaleessa maailmansotien välisen ajan kirkosta hän siihen muutamia viittauksia tekeekin.

Mitä oikeastaan tarkoittaa ”kirkon poliittinen rooli”? Evankelis-luterilaisella kirkolla oli Suomessa tavallaan jo lähtökohtaisesti ”poliittinen rooli”; kirkko oli valtionkirkko/kansankirkko, johon kuului runsaat 92 prosenttia väestöstä, ja tasavallan presidentti nimitti piispat vaalissa kolmen eniten ääniä saaneen ehdokkaan joukosta. Enemmän, ja sananmukaisemmin kuin mikään muu suomalaisen yhteiskunnan instituutio, kirkko oli valtio valtiossa. Näin ollen Jalovaaran tutkimus koskee itse asiassa sitä, miten kirkko – yhteiskunnan selkärankana ja koossapitävänä voimana – pyrki vaikuttamaan siihen, kenen ehdoilla ja arvoilla ja millaista yhteiskuntaa Suomessa oli rakennettava. Tätä päältä katsoen kovin yleiseltä näyttävä problematiikka Jalovaaran olisi pitänyt pohtia enemmän. Sellainen fundamentaalinen käsite kuin ”poliittinen/ poliittisuus” ei tässä tutkimuksessa totisesti ole itsestäänselvyys. Tässä yhteydessä myös muiden yhteiskunnallisten instituutioiden ”poliittisuuden” miettimisestä olisi varmasti ollut hyötyä. Itsenäisen Suomen historiasta nousevat esimerkik-

si suojeluskunnat, joiden johto painosti vuoden 1931 presidentinvaaleissa porvarillisten valitsijamiesten enemmistön P. E. Svinhufvudin kannalle, tai viime presidentinvaalien aikana käyty keskustelu siitä, oliko ammattiliittojen keskusjärjestön SAK:n asettuminen näkyvästi tukemaan Tarja Halosen presidenttikampanjaa poliittisesti korrektia vai ei.

Jalovaara ei pohdi esimerkiksi sitä, mahtoiko kirkko itse, siis hänen tarkastelemissaan kirkon ylin johto, piispat ja Kotimaa-lehti, mieltää omaa rooliaan nimenomaan ”poliittiseksi”. Piispoille itselleen kristillisyys ja isänmaallisuus sekä tiettyjen arvokonservatiivisten elämäkatsomusten ja -ohjeiden puolustaminen ei varmaankaan ollut politiikkaa. He olivatkin yleensä hyvin närkästyneitä, kun heitä toisinaan moitittiin politiikkaan sekaantumisesta. Poliitiikka oli poliitikkojen asia, ja vieläpä niin, että kaikkein ”poliittisimpia” olivat kommunistit – sekä heidän lisäksi presidentti Kekkonen ja hänen kannattajansa. Kommunismia vastustaminen oli jokaisen kunnan kristityn velvollisuus, mutta politiikaksi sitä ei missään tapauksessa mielletty.

Väitöskirjassa puhutaan välillä – jopa otsikkotasolla – ”poliittisista”, välillä taas ”ulkopoliittisista” kriiseistä. Ulko- ja sisäpolitiikan erotti tässäkin tapauksessa se kuuluisa ”veeten piirretty viiva”. Kirkon johdon kannanotoista mainittujen kriisien aikanakin valtaosa oli luonteeltaan ja kohteeltaan ”sisäpoliittisia”, vaikka lausuntojen pontimina ja toisinaan kohteenakin saattoivat

olla ajankohtaiset ulkopoliittiset kriisit. Toisaalta myös kyseisinä vuosina kirkolla oli tietty ”poliittinen roolinsa”, joka oli täysin ulkopoliittisista kriiseistä riippumaton.

Jalovaaran mukaan Suomen evankelis-luterilaisella kirkolla oli kaksi yhteiskunnallista päätaavoitetta, kansallisen eheyden vahvistaminen ja omien toimintaedellytystensä turvaaminen. Kumpaakin uhkasi kirkon näkökulmasta pahimmin uskonnon- ja kirkonvastainen kommunismi. Kirkon edustama arvomaailma oli yhteiskunnallisesti porvarillinen ja suhtautuminen niin sanottuun maalliseen elämään oli varsin konservatiivista. Kuvaava esimerkki kirkon asenteista oli keskustelu niin sanotuista kirkkopyhistä, joiden aikana maallisia huveja, esimerkiksi tansseja tai elokuvanäytäntöjä, ei saanut järjestää. Edellä mainittu kirkon perustuslaillinen asema – ja vieläkin enemmän sen vahva asema mielipiteen ja asenteiden muodostajana yhteiskunnassa – antoi kirkon sanomisille vahvan poliittisen painoarvon. Tätä kuvaava mainio käsite on ”kirkkokansa”, jonka äänellä erityisesti Kotimaa-lehti otti avoimesti kantaa muun muassa siihen, kuka olisi sopivin henkilö opetusministeriksi, jonka salkkuun kirkollisasiat kuuluivat (s. 56).

Ei tietenkään ole yllätys, että kirkon ongelmallinen suhde kommunismiin nousee tutkimuksessa aivan keskeiseksi. SKDL:n kannattajia oli neljäsosa kansalaisista, mutta heistä valtaosa oli kirkon jäseniä, ja vain ideologisesti kaikkein tietoisin osa, pieni vähemmistö kommunisteista, suhtautui

kirkkoon kielteisesti tai välinpitämättömästi. Pohjois-Suomen lestadiolaisistakin monet äänestivät tuohon aikaan SKDL:ää, jonka lupaus paremmasta yhteiskunnasta vetosi muiden puolueiden lupauksia paremmin. Jalovaara kuvaa, kuinka erityisesti Kainuussa eräät seurakunnat kävivät aktiiviseen taisteluun SKDL:n valtapyrkimysten pysäyttämiseksi. Esimerkiksi Puolangan kirkkoherra Jussi Järvilehto jakoi kaikille seurakuntalaisille vuoden 1960 kunnallisvaalien alla kirjeen, jossa torjuttiin käsitys, että kommunismin kannattaminen ja kristillinen usko voisivat olla sovitettavissa yhteen. Taistelussa työväen sieluista piispoista selvästi aktiivisin oli Tampereen Eelis Gulin. Hän mielsi itsekkin olevansa – hiippakuntansa väestön sosiaalisen taustan huomioiden – myös ”työväen piispa”. Tätä sanomaa hän viljeli ahkerasti piispantarkastuksissaan, vaikka työväestön edustajat toivoivat hartaasti, että kirkko antaisi heidän olla rauhassa.

Kirkon piirissä vallinnut antikommunismi ja Neuvostoliiton pelko olivat mitalin kaksi puolta. Asetelma oli sama kuin itsenäisyyden alkuvuosina, tai oikeastaan uhkaavampi, sillä toisen maailmansodan lopputuloksena lailliseksi tulleen kommunismin asemat olivat entisestään vahvistuneet, eikä kommunistien toiminnan hillitsemiseen ollut enää yhtä tehokkaita keinoja kuin ennen sotia. Pelkoa lisäsi toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa erityisesti se, että kommunismin kannatus oli erittäin laaja. Vuoden 1958 vaaleissa SKDL saavutti suurvoiton ja

nousi maan suurimmaksi eduskuntapuolueeksi. Vaalituloksen shokkivaikutus oli sitäkin suurempi, kun kommunistien jättäminen sivuun vaalien jälkeen muodostetusta K.-A. Fagerholmin enemmistöhallituksesta laukaisi niin sanotun yöpakkaskriisin. Siinä Neuvostoliitto asetti rajat Suomen sisäpoliittiselle liikkumavaralla ja määräsi, millainen hallituskoalitio ei tullut kyseeseen.

Presidentti Kekkoselta useimmilla piispoilla oli kaksi eri mielipidettä. Julkisuudessa, samoin kuin tietysti myös henkilökohtaisessa kanssakäymisessä tasavallan päämiehen ja nimittäjänä kanssa, piispat olivat lojaaleja ja kunnioittavia, mutta takanapäin ja luottamuksellisessa seurassa heistä suurin osa oli Kekkonen poliittisiä vastustajia. Jalovaaran mukaan piispoista aktiivisimmien yhteyttä Kekkoseseen pitivät arkkipiispa Ilmari Salomies ja Tampereen hiippakunnan piispa Eelis Gulin. Siinä missä Salomies kertoi presidentille rohkeasti mielipiteensä, Gulin käyttäytyi alentuvasti ja jopa kaksinaamaisesti. Kirjeissään hän ylisti ja imarteli Kekosta naiiviuteen asti, yksityisesti hän paheksui muun muassa Kekkonen ”syntisiä” elämäntapoja tavattomasti.

Vaikka piispat pitivät Kekkonen uskonnollisuutta aitona, he olivat huolissaan presidentin moraalista ja elämäntavoista, alkoholin käytöstä ja avoliiton ulkopuolisista suhteista. Kekkonen tukeutuminen kommunistien kannatukseen ei heitä myöskään tietysti miellyttänyt. Useimmat piispat toivoivat, että Kekkoselle löytyisi vuoden 1962 presidentinva-

leissa riittävän vahva vastaehdokas. Presidenttiehdokkaaksi pyydyt Ilmari Salomies ja Eero Lehtinen eivät sentään lähteneet istuvaa presidenttiä haastamaan, vaikka entinen oikeuskansleri Olavi Honka ei piispojen mielestä vaadittavia mittoja täyttänytkään. Noottikriisin jälkeen piispat käänsivät kelkkansa suhtautumisessa presidenttiin. Mikäli Kekkonen oli itse suunnitellut koko ”Novosibirskin lavastuksen”, niin kuin on yritetty todistella, piispoihiin muiden mukana se ainakin tehoi täydellisesti.

Tutkimuksen rajaus ei kaikissa kohdin ole ihan tiivis. Jalovaaran esitys etenee hieman episodimaisesti ja lähtee välillä sivupoluille, jotka eivät välttämättä kuuluisi tutkimukseen. Mielestäni niin sanottua Oulun profetiaa koskeva osuuskin on hieman niillä rajoilla, vaikka profeetta uhkasi 1961 Suomea Neuvostoliiton miehityksellä. Myönnän kyllä, että piispojen pidättäytyminen ottamasta minkäänlaista kantaa hurmosliikkeeseen on sinänsä erittäin kiinnostava tieto. Poliittisesta kriisitilanteesta piispojen pidättäytyminen ei kuitenkaan johtunut, vaan syyt olivat enemmänkin ”kirkkokansan” omaa sisäpolitiikkaa.

Jalovaara ei eksplisiittisesti vastaa tutkimuksensa johdannossa esittämäänsä kysymykseen, näkikö kirkko kylmän sodan globaalina ideologioiden välienselvittelynä. Kokonaisuudessaan tutkimus antaa tähän kuitenkin selkeän vastauksen. Suomen kirkon lähestymistapa oli leimallisen kansallinen, eikä kirkko suoranaisesti ottanut kantaa siihen, missä määrin Suomen poliitti-

silla kriiseillä oli kansainvälisiä kytkentöjä. Kommunismin vastustamisessa kansainvälinen ulottuvuus tuli toki selvästi esiin: kommunismi miellettiin yhdeksi Antikristuksen vaarallisimmista olomuodoista, ja sitä vastaan käytävä taistelu on universaalia eikä se kysy aikaa eikä paikkaa.

Ville Jalovaaran tutkimuksen suurin ansio on alkupe-
räislähteiden huolellinen käyt-
tö. Työsuorituksena tutkimus
ansaitsee tältä osin kiitoksen.
Jalovaara hallitsee perinteisen
historiantutkimuksen metodin
kiitettävästi. Dokumentointikin
on moitteetonta. Tutkimuksen
tulos on tiukasti lähteisiin no-
jautuva kuvaus tapahtumain-
kulusta. Se sisältää runsaasti
uutta tietoa, mutta kokonais-
alyysistä puuttuu terävyyttä ja
syvyyttä. Suuret 'miksi' ja 'mi-
ten' -kysymykset jäävät osin
vastausta vaille.

Seppo Hentilä